

ВІДГУК
офіційного опонента доктора філософських наук, професора
Васильєвої Ірини Василівни
на дисертаційну роботу Христокіна Геннадія Володимировича
«Методологія православної теології у її парадигмальних
трансформаціях»,
подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00. 14 – богослов'я та
за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Подане на обговорення дисертаційне дослідження присвячено безперечно актуальним проблемам богословського та релігієзнавчого дискурсів в їхньому синтезі та взаємодії.

Необхідно враховувати значний вплив православ'я на формування української культури та ментальності, оскільки Україна є країною із традиційно православною культурою, де православ'я сповідує більшість віруючих. Українські греко-католики теж є гілкою християнства Володимирового хрещення та церквою східного обряду, а в останні півстоліття – ще й церквою переважно православного богослов'я. Також значного впливу православ'я зазнають українські протестанти. Українська філософська культура формувалася під впливом православної традиції. Основні світоглядні особливості православ'я – схильність до містицизму, до екзистенційного «сердечного» пізнання, визнання необхідності для людини збереження цілісності – вплинули на характер української філософії.

У центрі православного світогляду – людина у її зверненості до трансцендентного. Ця людина не може лише споглядати, лише діяти, лише молитися. Вона обов'язково буде мислити, при чому в центрі її мислення

буде краса та велич Бога. Але така людина раніше чи пізніше створить і теологію, як релігійний вираз власного світопереживання, і релігійну філософію. Ці теологія та філософія будуть розвиватися не стихійно, а використовуючи певну методологію.

На нашу думку, християнська теологія виникає вже у часи творення Нового завіту як наслідок бажання поділитися радісними очікуваннями, як намагання нагадати основні істини віри, важливі у тому чи іншому контекстах. Трохи пізніше теологія розвивається вже як виклад віровчення для тих, хто готується прийняти хрещення. Також стимулом для розбудови ортодоксальної теології стають численні полеміки, спочатку з іудеями та язичниками, а потім з численними єретиками. Теологія стає також особливою герменевтикою Біблії, коли з неї вичитують різноманітні істини платонізму. Алегоричне тлумачення Писання, людини і світу відкриває широкі можливості для відродження багатьох ідей та методів античної пайдеї, але вже у межах християнської аскетичної духовності. Адже якими б не були теоретичні рефлексії мислителів грецької патристики та сучасних православних богословів, це завжди результат «духовних медитацій» як різновиду практики. Систематична теологія виростає із релігійного досвіду, із роздумів, із споглядань, із конвенційних рішень соборів. Як певний наслідок духовного народження особистості, теологія виникає не випадково, але у неї повинна бути власна методологія її становлення та розвитку. Так само і платонізм в античній філософії був перш за все практикою духовної генези особистості та спільнот однодумців, але вся філософія будувалася на певній методології. Сьогодні методологія теології багато у чому стала засобом формалізації наявних знань. Геннадій Володимирович Христокін відкриває первісні значення методологічної думки у загальнохристиянській та православній традиціях.

Вивчення проблеми наявності та ефективності теологічних методологій в раціональних дискурсах давно назріла в науці. Добре відомо, що власні методи віднаходить і досліджує наука та філософія, але теологія нечасто

звертається до осмислення характеру і специфіки власної релігійної мови. Богослови інших християнських конфесій вже зробили теологічну методологію предметом своїх досліджень (приміром Лонерган). Натомість православні теологи переважно концентруються на розгляді особливостей самої теології, ніж на її методології.

Питання методології в теології не піднімається, ще й тому серед релігійних мислителів, щоб не вказати, тим самим, на залежність теології від філософії, але саме така залежність існує і вона є визначальною для теології як теоретичної форми релігійного світогляду. Дисертаційне дослідження Геннадія Володимировича Христокіна має безумовну цінність ще й тому, що досліджує аспекти взаємозалежності теології і філософії. На його справедливу думку, філософія і є методологічною основою теології, засобом її теоретичного розвитку. Це не означає, що вони суттєво тотожні, але свідчить про генетичну і структурну спорідненість між ними.

Яскравим прикладом залежності теології від філософії є грецька патристика, представники якої створили своєрідний тео-філософський синтез в якому мова філософії платонізму поєдналася з біблійним персоналізмом. Отці церкви багато в чому запозичували методологію з античної філософії, але в більшості створили власну і досить оригінальну методологію. Геннадій Володимирович Христокін показує як ці запозичення так і оригінальні здобутки. Серед них патристична теорія трьох теологій, яка стала взірцевою для усіх подальших богословів. Усі теологи ХХ-XXI ст., так чи інакше, використовували і модифікували теорію трьох теологій. Важливим досягненням Геннадія Володимировича Христокіна є чітка і аргументована демонстрація того, як саме сучасні православні богослови, відштовхуючись від методології отців, розробляли власні версії богословської методології.

Ще одним досягненням дисертанта можна вважати аналіз методології представників не лише православних мислителів доби патристики, але й сучасних теологічних парадигм – неопатристики та постнеопатристики. Він чітко показує, що методологія перших була розроблена під дією модерних

парадигм філософування, тоді як остання вже розвивалася в умовах постметафізичних та постмодерних стандартів.

Дисертація Геннадія Володимировича Христокіна «Методологія православної теології у її парадигмальних трансформаціях» є цікавим і ґрунтовним аналізом специфіки православного богословського дискурсу. Крім вагомих здобутків в осмисленні православної методології, хотілося б вказати і на досягнення автора в дослідженні особливостей, структури та філософської специфіки східно-християнської теології доби патристики. На його думку, філософія доби патристики мала чітку структуру і поділялася на теоретичну і практичну. В межах теоретичної філософії автор виділяє теоретичну космологію, теоретичну антропологію та теоретичну теологію, яка була переважно метафізикою грецької патристики. Тим самим, в дисертації доводиться думка, що тео-філософія отців церкви мала внутрішню структуру, і тим самим, наслідувала структуру елліністичної філософії.

Крім цього, варто звернути увагу і на те, що в роботі відбувається спроба здійснити історико-філософську інтерпретацію філософії отців церкви. Видається цікавою і переконливою думка Геннадія Володимировича Христокіна про те, що філософія отців не була платонізмом чи аристотелізмом. Вона не була якимось патристичним екзистенціалізмом, натомість дисертантом вона відноситься до філософії неоплатонізму. Тобто, за багатьма ознаками, приведеними в авторефераті, філософія грецької патристики є східно-християнським неоплатонізмом.

Віднесення патристичної філософії до неоплатонізму в цілому вписується в існуючі досягнення світової науки. Проте, думка автора, щодо часу виникнення цього різновиду християнської неоплатонічної філософії, наразі є дискусійною.

Нарешті, не можна не сказати і про філософську типологію сучасної православної думки, яку відстоює автор дисертації. Він справедливо говорить про декілька напрямів в межах сучасної православної теології. Серед них чітко виділяється сучасна православна феноменологія (Георгій

Флоровський), православна екзистенційна теологія (Йоанн Зізіулас, Христос Янарас) та теології сформовані під впливом постмодернізму (Джон Мануссакіс, Девід Гарт). Аналіз цих течій православної думки систематично обґрунтовує основну тезу дисертації Геннадія Володимировича Христокіна про суттєвий вплив філософії на формування її форми теології.

В цілому дисертація Геннадія Володимировича Христокіна доводить, що філософія є обов'язковим і важливим компонентом будь якої теології. Не лише наукове чи філософське мислення і пізнання мають раціональну та методологічну складову, так само і релігійне мислення і богословське пізнання мають сукупність власних методів досягнення надприродного буття, людини та духовного світу. Дисертант зауважує, що коли теолог мислить, намагається раціонально пояснити засади власної віри, він спирається на певну методологію, він її, свідомо чи не свідомо використовує. І з цим не можна не погодитися.

Серед досягнень роботи Геннадія Володимировича Христокіна варто особливо виділити філософсько-релігієзнавчий аналіз специфіки теології як світоглядної форми осмислення релігійного світобачення. Дисертант детально розглядає єдність та відмінності між теологією та філософією і приходить до цілком обґрунтованого висновку, що вони мають внутрішній органічний зв'язок. В роботі переконливо доводиться, що філософія і теологія є аналогічними метадискурсами. Філософію та теологію об'єднує здатність приймати наукові форми та, одночасно, бути ціннісними теоріями. Богослов'я та філософія це два самостійні дискурси, дві «мовні гри». Але між ними є суттєві відмінності, на що вказує дисертант в другому розділі. «Якщо теологія це дискурс для обслуговування завдань церкви, її діяльності, пізнання, оцінок, то філософія є універсальним, автономним дискурсом, принципово не пов'язаним з обслуговуванням владних структур». Тобто, згідно правил організації сучасного філософського дискурсу, «методологія православної теології слугує мовою для богословської та релігійно-філософської думки». Відповідно реконструкція православної теології

певного періоду полягає в реконструкції її мови. Сьогодні у філософії актуальними є суперечки а чи не є філософія просто різновидом літератури. Якщо виходити із розуміння специфіки теології як певної «мовної гри», то складність для богослов'я як науки полягає у тому, що теологія повинна бути відразу подібною не лише до літературознавства, а й до літератури. Відповідно, хороша теологія завжди є хорошою літературою навіть сама по собі, але елементи хорошого літературознавства до неї вносяться завдяки філософії.

В цілому прекрасне дослідження Геннадія Володимировича Христокіна дозволяє набагато краще розуміти ідентичність православ'я та особливості розвитку руху, має велике значення для богослов'я та релігієзнавства. Автору вдається поєднати теологію та історію, філософію та релігієзнавство у власному дослідженні. Таке поєднання стало можливим завдяки тому, що автору вдалося створити богословську і релігієзнавчу герменевтику православної теології як теоретичної форми релігійного світогляду.

Разом із тим, ми змушені висловити деякі зауваження до роботи:

1. В п. 3.4. вказано, що Ориген засновник східно-християнського неоплатонізму, але: 1) чи не здається Вам, що він засновник християнського середнього платонізму; 2) Ю. Чорноморець вважає, що християнський неоплатонізм виник з доби класичної патристики 4 ст. Поясніть Вашу позицію з цих питань.
2. Чи окремо і спеціально аналізуються в дисертації теологічна методологія Д. Харта, Дж. Манусакіса? Також чи звертався автор до аналізу методологій сучасних грецьких теологів, що писали на тему політичної теології Папаніколау та Калаїцидіс?
3. На мою думку, варто було б більшу увагу приділити розвитку православної теології в Україні. Вважаю, що увага до цього аспекту проблематики підвищила б якість дослідження.
4. Необхідно було б систематично проаналізувати яким є вплив сучасного соціального вчення православ'я на методологію конфесійної теології.

Але зазначені зауваження не знижують високої оцінки отриманих у дисертації результатів. Загалом поставлена мета досягнута. Робота відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною самостійною роботою дисертанта. Знайомство зі змістом дисертації, монографією, публікаціями автора та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота **Христокіна Геннадія Володимировича «Методологія православної теології у її парадигмальних трансформаціях»** є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я та 09.00.11 - релігієзнавство.

Офіційний опонент,

доктор філософських наук, професор

завідувач кафедри філософії, біоетики та історії медицини

Національного медичного університету

імені О. О. Богомольця

І. В. Васильєва

